

GUBIS PHILIP

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.8.Gubis

A BÜNTETŐJOGI TÉVEDÉS JOGTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

1. Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy a büntetőjogi tévedés jogintézményének jogtörténeti fejlődését bemutassa. Ennek során kronológiai sorrendben haladva ismertetem azt, hogy az egyes jogtörténeti korszakok mennyiben foglalkoztak a tévedéssel akár a joggyakorlat, akár a tudomány szintjén. Ezt követően a jogintézmény hazai jogunk kodifikált produktumaiban való szabályozását tekintem át néhány fontosabb értelmezési magyarázattal és példával szemléltetve. Mindezek által betekintést kapunk abba a történeti háttérbe, amely a tévedés jogintézményét mai szabályozásához és gyakorlatához juttatta.

2. A tévedés az ókori keleti jogrendszerekben

Az ókori keleti jogrendszerek a büntetőjogi tévedés tekintetében kevés segítséget nyújtanak az intézmény jogtörténeti fejlődésének bemutatásához, ugyanis e rendszerekben a büntetőjog általános része is csak elvi kifejtésben merült ki. Így leginkább egyes utalások tekinthetők a büntetőjogi tévedés megnyilvánulásának a korban.¹ Bernolák Nándor monográfiájában mutatta be a mózesi jog azon példáját, amely szerint mentő hatályt tulajdonítottak azon férfi ténytévedésének, aki férjezett, vagy közeli nő rokonával kötött házasságot, anélkül, hogy tudott volna a nő férjezettségéről vagy a hozzá fűződő rokoni viszonyáról. A jogtévedéssel kapcsolatban pedig kiemelte, hogy egyes esetekben kizárhatta a bűnösséget, mivel a mózesi törvények megismerhetőségéről gondoskodtak – a jog nemtudásának elkerülése érdekében –, azonban az egyszerű nép tagját csak akkor lehetett büntetni, ha ekképpen már tudomást szerzett a törvény rendelkezéséről.² E mellett Hammurabi törvényei között olvasható azon példa, mely szerint az az orvos, aki egy rabszolgáról eltávolítja a szolgaság jeleit az ura beleegyezése nélkül, szigorúan büntetendő, azonban

¹ Bernolák 1910. 19-20.

² Uo. 20-21.

megtévesztés esetén nem büntethették, ha azt hitte jogosan jár el.³ Nyilvánvalóan látszik, hogy ezen szabályok inkább esetileg foglalkoztak a tévedés büntethetőségre gyakorolt hatásával és egységes szabályozás nyomai nem mutathatók ki.

3. A tévedés a római jogban

Ugyan a római jog a büntetőjogot a magánjoghoz képest kevésbé cizellálta, a büntetőjogi tévedés kapcsán mégis sokat hagyományozott az utókorra. Ahogy a büntetőjogi felelősség folyamatosan szubjektivizálódott, vele együtt jelentek meg a büntethetőség akadályai, így a vétőképes személyeknél tipikusan a tévedés zárhatta ki a felelősségre vonást.⁴ A rómaiaknak köszönhető a jogbeli és ténybeli tévedések elhatárolása, ahogyan fogalmazott Paulus: a jogbeli tévedés árt, a ténybeli tévedés nem árt a tévedőnek. (D. 22,6,9 pr. Paul.: „*Regula est iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere.*”)⁵

E regula egyúttal az „*Error iuris nocet, facti non nocet.*” elv jogban történő meghonosítását is magával hozta, melyet a büntetőjogban is alkalmaztak. Ebből következik az is, hogy a jogbeli és ténybeli tévedések között különbséget tettek.⁶ Ami a ténybeli tévedésekre vonatkozik, kiemelendő, hogy elhatárolták a lényeges (releváns) és lényegtelen (irreleváns) tévedéseket. A Digestából kiváló példa lehet a lényeges tévedésre a stellionatus bűncselekménye, ami általában úgy valósult meg, hogy más dolgát kötötte le zálogul az elkövető, állítva, hogy az övé. Ebben az esetben, ha nem tudta, hogy másé, vagy hogy zálogjog áll fenn rajta, Paulus szerint nem valósult meg bűncselekmény.⁷ Szintén a Digestában olvasni a furtum kapcsán azt a példát a lényegtelen tévedésre, amikor arany helyett tévedésből rezeset lop az elkövető, mely esetben természetesen megállapításra került az elkövető felelőssége.⁸ Az esetkör nyilván a ma ismert error in objecto nevesített esetére is jó példa, melyet a tévedés tan tárgyalásának általános didaktikája szerint is az irreleváns tévedések között tartanak számon.⁹ A jogtévedésre senki sem hivatkozhatott az erkölcsileg színezett, természetjogias szabályok megszegése esetén, míg a jogi tévedések általában a nőket mentesíthették a felelősség alól.¹⁰ Így például a vérfertőzés kapcsán Paulus úgy írta, hogy az a férfi, aki vérrokonát veszi feleségül a lex Iulia de adulteriis et coercendis

³ Uo. 21.

⁴ Sály 2011. 185.

⁵ Idézi Uo. 185.

⁶ Sály 2011. 200.

⁷ D. 13,7,16,1 Paul. idézi Uo. 188.

⁸ D. 47,2,21,2 Paul. idézi Uo. 192.

⁹ A ténybeli tévedések kidolgozott nevesített eseteiről lásd Gubis 2019. 93-102.

¹⁰ Sály 2011. 200. E mellett a rusticitas, kiskorúak vagy a katonák között az újoncok jogtévedéseinek bizonyos menthető esetei mellett a jogtévedés enyhítő körülményként történő értékelésének esetét is kimutatta Bernolák a források alapján. Az erkölcsileg színezett bűncselekményekkel kapcsolatban már a velünk született jogérzet (*delicta iuris gentium, iuris naturalis*) miatt is lényegtelennek tekintették a tévedést. Bernolák 1910. 26-27.

értelmében házasságtörés büntetést követte el, a nő viszont mentesült jogbeli tévedés miatt.¹¹ Látható tehát, hogy a római jog igen sokrétű értékelése a tévedés megítélése és szabályszerenszere kapcsán a modern büntetőjogok alapjait is lefektette.

4. A tévedés az egyházjogban

Az egyházjog továbbfejlesztette a római jogi tévedéstant. Bár ismerte az „*Ignorantia facti, non iuris excusat.*” tételét, azt a római jogi befolyás mellett inkább átvett jelszóként alkalmazta, de nem következetesen, e helyett nagyobb hangsúlyt kapott a tévedések menthető vagy nem menthető mivolta. A jelentősége ennek abban állt, hogy csak a menthető ténybeli tévedés zárhatta ki a bűnösséget.¹² Ezzel szemben állhattak, a tévedések ma már nem is ilyen formában használt fajtái, így például az önálló terminus technikussal jelölt olyan fogalmak, mint vaskos vagy hanyag tudatlanságból (*ignorantia crassa vel supina*) vagy szándékos tudatlanságból (*ignorantia affectata*) fakadó tévedés.¹³ A jogtévedések kapcsán egyébként ez szintén igaz volt, e mellett nem a büntetést kellett ismernie az elkövetőnek, hanem a cselekménynek a tilalmazottságát. A tilalmazottság eredete pedig szintén kiemelt fontossággal bírt, hiszen különbséget tettek isteni, természeti és egyetemes jellegű, másrészt egyházi és partikuláris jogi tévedések között, nyilvánvalóan pedig ezek alapján különbség volt a jogtévedés legyőzhetetlenségében, így főszabály szerint isteni eredetű jogban, illetve tilalomban történő tévedés esetén a menthetőség kizárt volt. A római jog kazuisztikus szabályaival ellentétben meghatározóvá vált a bírói mérlegelés, a bíró esetről esetre állapította meg az elkövető jogban jártasságát, míg a római jogban egyes csoportokra volt szabva a jogtévedés mentesítő hatálya.¹⁴

5. A tévedés a középkorban

A középkor magánjogiasan közelítette meg a büntetőjogot, így vajmi keveset foglalkozott a büntetőjogi tévedéssel. A középkor bírása esetleg csak egyes ténytévedéseknek tulajdonított enyhítő szerepet.¹⁵ Ekképpen általánosan elfogadott szabályokról, következetes jogelvekről a korban nem lehet beszélni, így a forrásadatok mennyisége az ókori keleti jogrendszerek esetileg megtalálható szabályaihoz hasonlóan kevés konklúzió levonására alkalmas.

¹¹ Coll. 6,3,3 Paul. idézi Sály 2011. 197.

¹² Bernolák 1910. 28-30.

¹³ Erdő 2003. 75.

¹⁴ Bernolák 1910. 30-32.

¹⁵ Mezey 2007. 288.

A glosszátorok és posztglosszátorok voltak az elsők, akik a római és kánonjogi eredményekre támaszkodva, az alanyi bűnösség feltételeit és akadályait kezdték el vizsgálni, melyen belül foglalkoztak a tudás és nem tudás jelentőségével. A jogtévedés kapcsán a jogszabály természete kapott hangsúlyt, így főként a természetjogi (*error iuris naturalis*) és az állami jellegű pozitív jogszabályokban (*error iuris civilis*) megkülönböztetést alkalmazták, előbbi kizárhatta, míg utóbbi nem volt hatással a büntetőjogi felelősségre. A ténytévedéseknek a szándékosságot kizáró, esetenként enyhítő szerepet tulajdonítottak, míg a gondatlanságból fakadó tévedésnek legfeljebb enyhítő hatása volt a büntetésre, vagy egyáltalán nem hatott ki rá. A kor jogtudósai továbbá terjedelmesen foglalkoztak a személyben és tárgyban való tévedéssel, valamint az elvétéssel is.¹⁶

6. A tévedés az újkorban

Az újkorba lépve a bűnösség elemei között rendre a tudatosságot kezdték emlegetni. Ebből lehet eredetiztetni a tévedés szabályait is. Ennek ellenére a kodifikáció termékei közül sokáig nem utaltak efféle szabályokra, így például a nagyhatású *Constitutio Criminalis Carolina* sem. Átfogóbb jogalkotási produktumokban, elsők között a *Codex Juris Bavarici* és Mária Terézia büntetőtörvénykönyvében találunk a tévedés kapcsán rendelkezéseket, utóbbinak a magyar joggyakorlatra is hatása volt. A *Constitutio Criminalis Theresiana* ténytévedés szabályozása szerint az kizárta a bűnösséget, ám önhiba esetén csupán enyhítette, míg a jogtévedés – hasonlatosan a glosszátorok és posztglosszátorok eredményeihez – a belső természeténél fogva rossz és büntetésre méltó tilalom esetében nem ismert hatást a büntethetőségre, azonban a törvényi tilalom kapcsán menthető tévedés enyhébb büntetést vonhatott maga után.¹⁷ Ekkori szokásjogi gyakorlatunkból Werbőczy István *Tripartituma* eligazítást ad a jogtévedéssel kapcsolatban, melyben a 2. könyv 5. cím 5. § így rendelkezett: „[a] bentlakókra nézve pedig bárminő rendűek, méltóságúak és rangúak legyenek, a statutumok közzé tételének ideje elégséges. És ilyen módon sem a belföldiek sem az idegenek magukat nem menthetik, mert: »a ki Rómában van, annak római szokások szerint kell élnie«”. Mindebből tehát kiviláglik, hogy feltehetően a tételes jogi szabályok ismerete megkövetelt volt a belföldiektől, azaz a jogtévedés valószínűsíthetően nem volt menthető a törvényekben történő tévedések esetén. A kor városi jogszabályaiból Bernolák említette Ung megye 1656-ban született, a kettős házasságot büntetni rendelő statútumát, mely kifejezetten akkor rendelte büntetni a cselekményt, ha a tényálladáki tényeket ismerte az elkövető.¹⁸ Ebből a rendelkezésből kiolvasható tehát, hogy a ténybeli tény – azaz a másik fél családi állapotának ténye – relevánsnak számít az

¹⁶ Bernolák 1910. 37-41.

¹⁷ Uo. 41-43.

¹⁸ Uo. 45-46.

elkövető büntethetősége szempontjából, és annak nem tudása esetén nem lehetett megállapítani bűnösségét.

7. A tévedés hazai megjelenése XVIII. század végén és a XIX. század elején

A XVIII. század végén és a XIX. század elején hazai jogtudósaink követték a római jogi kétágú tévedésfelosztást, és a tévedést az ignorantia szóval jelölték. Főszabályként elmondható, hogy a jogtévedés nem mentesített senkit a felelősség alól, bár a bírói gyakorlat kivételt tehetett, ha az elkövető a hazai jogot nem ismerhette, vagy a kihirdetett jogszabály nem volt hozzáférhető. A ténybeli tévedés körében fő kérdésként a tévedés legyőzhető vagy legyőzhetetlen voltának vizsgálata jelent meg, legyőzhetetlen tévedés esetében a bűnösség kizárt volt. Eltérték azonban a vélemények a legyőzhető tévedés bünyfelelősségre gyakorolt hatása kapcsán. Míg példának okáért Bodó Mátyás a büntetés „csökkentésében”, addig mások, például Szlemenics Pál a szándék kizárásában és a cselekmény gondatlanná változtatásában látta a menthető tévedés hatását. Fontos perjogi szabályként jelent meg, hogy a tények tudását az elkövetővel szemben kellett bizonyítani, míg a jogtévedés esetében a vádlottnak kellett a jog nem tudását bizonyítania.¹⁹

II. József törvénykönyve a „tévelygés” szót használta, mely kizárta az elkövető felelősségét a „föben járó vétkek” esetében. A Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéseikről címet viselő törvénykönyv első részének első fejezetében („A' föben-járó vétkekről általlyában”) az 5. §. f) pontja így fogalmazott: „A' kiben szabad akarát nintsen, föben járó vétket annak nem lehet tulajdonítani. Megtörténik ez a' következendő esetekben. [...] Ha egy olyan tévelygés jött közbe, mellyet a' Tévelygőnek vétékül tulajdonítani nem lehet és ő egyébaránt, ha közbe nem jött volna a' tévelygés, szabad, és törvényes tselekedetet vitt volna végbe.”

Ehhez képest az 1791. évi javaslat mindkét tévedés kategóriájával foglalkozott, az általános elveken túl a tévedés legyőzhetőségére helyezte a hangsúlyt (és nem a tény- illetve jogtévedések megkülönböztetésére), egyes esetekben kizáró, máskor enyhítő hatással a felelősségre. Egységesen utalt, hogy a törvény vagy a tény nem ismeretének legyőzhetetlenségét a bíróság szabad belátása szerint állapítja meg, így azt is, hogy kizárja-e a tévedés a bűnösséget. A jogtévedés legyőzhetetlenségét tipikusan a pozitív jog esetében tartotta megállapíthatónak, míg a ténybeli tévedés esetén a tévedéssel félrevezetve, öntudatlanul, azaz szabad akarát hiányában követte el az elkövető a cselekményt, amely kizárta a beszámítást.²⁰ Utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy II. József törvénykönyvének fent idézett passzusához hasonló elvi megfontoláson nyugszik.

¹⁹ Mónusné Kiss 2005. 2.

²⁰ Bernolák 1910. 54-55.

Az 1825-27. évi Országgyűlés által kidolgozott javaslat visszalépést jelentett a tévedés szabályozása kapcsán, mivel az, az 1791. évi javaslat szerinti megkülönböztetést elhagyta. Az el nem hárítható tévedés – függetlenül, hogy jogra vagy tényre vonatkozott –, kizárta a beszámítást, egyéb jogtévedéseknek enyhítő hatása lehetett.²¹

8. A tévedés az 1843. évi Deák-féle javaslatban (a továbbiakban: 1843-as Javaslat)

Az 1843-as Javaslat tételesen nem rendelkezett a ténybeli tévedésről, bár igaz, hogy A) első részének („A büntettekről és büntetésekről”) III. fejezetének („A szándékosságról és vétlen vigyázatlanságról.”) 37. §-a megállapította, hogy „A büntető törvények olyan megszegése, melly a megszegőnek sem szándékosság, sem vétkes vigyázatlanság tekintetéből be nem számítható, – büntetés alá nem vonathatik.” A tévedés szempontjából ez azért fontos, mert a szándékosság és vétlen vigyázatlanság fennállásának vizsgálata esetében a tudomány segítségével a bíró levezethette azt, hogy bizonyos tényállási elemek ismeretének hiányában nem is beszélhetünk ezekről. Azaz a bűnösség fogalmából levezetve így is lehetősége volt a judikatúrának arra, hogy a ténybeli tévedés szabályát közvetett módon alkalmazza. Az azonban mindenképp érdekes, hogy míg a ténybeli tévedés szabályáról nem emlékezett meg, addig az A) első részének („A büntettekről és büntetésekről”) III. fejezetében („A szándékosságról és vétlen vigyázatlanságról.”) a 40. §-a így fogalmazott: „Ha valamely a törvény által tiltott szándékos cselekvés véletlenül vagy tévedésből más személyt vagy tárgyat ért, s nem azt, mellyre a cselekvőnek célzata irányozva volt, szándékosnak tekintik a bekövetkezett eredmény; de csak annyiban, a mennyiben az a sértett személynek vagy tárgynak tekintetéből súlyosabb büntettet nem foglal magában, mint az lett volna, melly a cselekvőnek célzatában volt.” Mai definícióink szerint ez nyilvánvalóan az *aberratio ictus* esetkörének kodifikálendő kifejtése lett volna, bár kétségkívül érdekes megoldásnak tűnik a nevesített eset részletes beemelése. A teljességhez az is hozzátartozik, hogy az 1843-as Javaslat az *aberratio ictust* és *error in personat/objectot* egyébként egy besorolás alá helyezte, amely abban a korban elfogadott nézett volt.²² A mai jogirodalmunkban és gyakorlatunkban is élesen elkülönített két esetkör tehát együttesen került tárgyalásra, mai szemléletünkkel ez bármilyen furcsának is tűnik.

Ami a jogtévedést illeti, az 1843-as Javaslat A) első részének („A büntettekről és büntetésekről”) VI. fejezetében („A beszámításról.”) a 85 §. adott eligazítást: „A büntető törvények rendeletének nem tudása, senkit a büntetés alól fel nem ment.” Ez a rendelkezés tehát arra utalt, hogy a jogtévedésnek nincs mentő hatálya, azonban csak a

²¹ Uo. 55-56.

²² Erre az álláspontra lásd például: Pauler 1869. 81-82. vagy Schnierer 1888. 126.

büntetőjogi jogszabályokban történő tévedés esetén. Így a más jogági tévedések megítélésére ez a rendelkezés nem lett volna alkalmazható.

9. A tévedés a Csemegi-kódexben²³

A Csemegi-kódex már igen koherensen igyekezett megoldani a tévedés szabályozását a VII. fejezetében, a beszámítást kizáró és enyhítő okok között. El kell oszlatni azonban azt a téves következtetést, hogy a tévedés ebből kifolyólag ekkoriban a *beszámítást* zárta volna ki. Finkey Ferenc például így írta: „*A beszámítás a felelősség tényleges elvének alkalmazása az egyes felmerült esetekben a bíró által, vagyis a cselekmény beszámítása a cselekvő (büntetett) terhére*”²⁴ Ebből következik, hogy a korban csupán grammatikailag azonosították a beszámítást magával – a mai értelemben vett – büntethetőséggel.²⁵ Ennek okán már a korabeli jogtudomány is kialakított alcsoportokat, azonban ahány nagy büntetőjogász, annyi kidolgozott variáció jelent meg, mivel maga a Csemegi-kódex nem adott külön instrukciókat, így például egyesek a beszámítási képesség kizárásával szemben a cselekmény jogtalanságát kizáró okok halmazában helyezték el a tévedést.

A Csemegi-kódex sorrendiségében először a jogtévedést rendezte a 81. §-ban, amely szerint „*A büntetőtörvény nem-tudása vagy téves felfogása a beszámítást nem zárja ki.*” Lényegében az 1843-as Javaslatához hasonlóan fogalmazta meg a jogtévedésre irányadó rendelkezést, azaz a büntetőjogszabályi rendelkezésekben történő tévedésnek nem ismerte mentő hatályát. Ezen rendelkezés érdekessége az volt, hogy nem kollektíve vonatkoztatta a jogszabályok nem ismeretére a tévedést, hanem azt csak a büntetőjogi szabályok nem ismeretére értette.²⁶ Így egy korabeli esetben felmentették a vádlottat, aki a birtokában levő föld termését – mely a telekkönyv szerinti panaszost illette –, sajátjaként betakarította és a learatatlan állapotban lefoglalt gabonát learatás után betakarította és felhasználta.²⁷ Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy a büntetőjogi tényállás kapcsán felmerülő más jogágbeli előkérdés esetében nem alkalmazták az „*ignorantia iuris non excusat*”, azaz a törvény nem ismerete nem mentesít elvet. Kiemelendő azonban az az Angyal Pál – Isaák Gyula szerzőpáros által kimutatott joggyakorlat, miszerint a büntetőjogi keretrendelkezést kitöltő más jogszabályra is alkalmazni kellett a 81. §. rendelkezését, így „*a rendelet tehát, mely a törvényt, annak alkalmazhatóságának feltételét megszabva kitölti, a törvénnyel szervesen annyira összefügg, hogy azt mint ebben a rendeltetésében vele egyé olvadót, a büntetőtörvénnyel egy elbírálás alá esőnek kell tekinteni.*”²⁸ Abban az esetben pedig,

²³ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőkönyv a büntettekéről és vétségekről

²⁴ Finkey 1909. 151.

²⁵ Mezey 2007. 334.

²⁶ Schnierer 1888. 111-113.

²⁷ A B.J. T. II. 348. sz. döntést hivatkozva Edvi Illés 1915. 137.

²⁸ K. 4996/1932., B.j. LXXXV. 48., B. XXVI. 35., Jhd. II. 20., J. H. VII. 166., a döntéseket hivatkozva

ha más jogágbeli tévedést kellett a büntetőügyben értékelni, akkor azt a ténybeli tévedés szabályai szerint ítélték meg.²⁹ Felhívom továbbá a figyelmet arra a korban kialakult gyakorlatra, hogy a vélt jogos védelmet a ténybeli tévedés szabályával oldották meg.³⁰

A Csemegi-kódex 82. §-a szerint: „*Nem számíthatók be a büntettnek vagy a vétségnek tényálladékhhoz tartozó, vagy annak súlyosabb beszámítását okozó ténykörülmenyek, ha az elkövető, a cselekmény elkövetésekor, azokról nem birt tudomással. A gondatlanságból elkövetett cselekményekre ezen szabály csak az esetben alkalmazható, ha az érintett körülmények nem tudása már magában nem képez gondatlanságot.*” Látható tehát, hogy a ténybeli tévedés akkor jött szóba mint releváns tévedés, ha a „*tényálladékhhoz tartozó ténykörülmenyre*” vonatkozott, melyek egyrészt lehettek általánosak, másrészt különösek. Előbbi a Csemegi-kódex általános rendelkezéseit foglalja magában (például szándékosság, eszköz, tárgy, stb.), míg utóbbi a konkrét tényállásban szereplő tényállási elemet (például lopásnál a dolog idegensége).³¹ A súlyosabb beszámítást okozó ténykörülmenyben történő tévedés azt jelentette, hogy adott esetben súlyosabb megítélésű bűncselekménnyel kapcsolatos releváns tévedés esetén az enyhébb súlyú kerülhet megállapításra. Ez megnyilvánulhat abban, hogy minősített eset megállapítása helyett csak alapesetért, súlyosabb minősítés helyett enyhébben minősülő esetért, vagy adott esetben más, enyhébb megítélésű bűncselekményért vonják csak felelősségre az elkövetőt a súlyosabb helyett. E szabály alkalmazásával a Magyar Királyi Curia egy esetben csak megfertőztetésért (Csemegi-kódex 236. §) és nem erőszakos nemi közöselésért ítélte el azt a férfit, aki tizenkettő éven aluli leánnyal közösel, azonban a leány előadása alapján és testi fejlettsége okán azt hihette, hogy már tizennegyedik életévében van.³² Tisztázást érdemel továbbá azon kérdés, hogy milyen szintű tudomással kell bírnia az elkövetőnek az adott tényről. A Csemegi-kódex azt említette, hogy „*nem birt tudomással*” a tényről az elkövető ténybeli tévedés esetén, így az a tény, amelyről az elkövető nem tudott az elkövetéskor, az nem volt „*beszámítható*”. Egyúttal a létező ténykörülmenyek „*beszámításához*” nem volt szükséges határozott tudás, azaz „*scire*”, elég a „*cogitare*”, azaz lehetségesnek tartani a tény fennállását. Erre Angyal azt a példát hozta, hogy a megfertőztetés esetén nem kell apodiktikus tudás a leány 14 éven aluli és tisztességes voltáról, elég ezt gyanítania az elkövetőnek.³³ Megjegyzem, hogy e tételnek vice versa logikus adódnia, mivel jelen példa esetében az életkorral mint ténnyel kapcsolatos ismeret, tudomás bizonyossági szintjét illetően sosem várható el az elkövetőtől megcáfolhatatlanság, hiszen, ha fordított esetben (tehát akkor, ha az elkövető nem 14 éven alulinak hiszi a lányt) apodiktikus tudást várnánk el az elkövetőtől, akkor a tévedés jogintézménye szükségtelen volna. Ennek oka, hogy ha logikailag apodiktikus tudomása lenne a

Angyal – Isaák 1941. 74.

²⁹ K. 4072/1912., B. H. T. V. 484., K. 2270/1930., Jhd. II. 20., J. H. IV. 1454., a döntéseket hivatkozva Angyal – Isaák 1941. 76-77.

³⁰ K. 1405/1939., Bjt. XCII. 51., J. H. XIII. 1019., a döntéseket hivatkozva Angyal – Isaák 1941. 72.

³¹ Angyal 1909. 423.

³² Uo. 424.

³³ Uo. 425.

tévedett tény kapcsán az elkövetőnek, akkor annak ellenpárja nem állhat fenn semmiképp, tehát az elkövető elméjében apodiktikus ténnyel szemben a valóságban nem állhatna fenn a nem tévedett tény. Ebből pedig az következik, hogy az elkövető ismeretei mind a fennálló, mind a tévedett tények kapcsán vagy problematikusak vagy asszertorikusak ebben a csoportosításban.

Szükséges még foglalkozni a Csemegi-kódex 82. §. második mondatával, mely arra utalt, hogy a gondatlanság szintjét elérő tévedés esetében a cselekmény nem volt büntetendő, már ha a Csemegi-kódex a bűncselekmény gondatlan alakzatát is pönalizálta: „*A gondatlanságból elkövetett cselekményekre ezen szabály csak az esetben alkalmazható, ha az érintett körülmények nem tudása már magában nem képez gondatlanságot.*” Tehát aki kellő gondossággal járt el, az gondatlan bűncselekmények esetében is ki tudta menteni magát a ténytévedés fenti szabályával.

10. A tévedés a büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvényben (a továbbiakban: Bt.)

A kodifikáció következő terméke – ami egyúttal kifejezte a gazdasági, politikai és társadalmi változásokat hazánkban³⁴ – a Bt., amely félkódexként az általános részi szabályokat tartalmazta. A tévedés szabályozása kapcsán alaposan megváltoztatta a Csemegi-kódex rendelkezéseit, a büntetőjogi tévedésre vonatkozó szabályt már nem tartalmazta, megjelent a társadalomra veszélyességben való tévedés és emellett továbbélt a ténybeli tévedés eseteire.

Didaktikailag a 13. § (1) bekezdése korábban szabályozza a ténybeli tévedés esetét a társadalomra veszélyességben való tévedéshez képest, ezért először ezt tárgyalom. A Bt. 13. § (1) bekezdése alapján: „*Nem róható az elkövető terhére az olyan tény, amelyről az elkövetéskor nem volt tudomása (tévedés).*” Lényegét tekintve ez a rendelkezés megfelelt a Csemegi-kódex ténybeli tévedésre vonatkozó szabályozásának. A lényeges tévedés vonatkozhatott nemcsak általános részi, hanem természetesen az adott deliktum tényállási ismérveire, a keretrendelkezést kitöltő szabályra, de adott esetben a tényállással távolabbi összefüggésben álló okra is. A Bt. 13. § (2) bekezdése szerint „*Ha az elkövető tévedését az okozta, hogy nem fejtette ki a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést és cselekménye gondatlan elkövetés esetén is büntetendő, a büntethetőség a gondatlan bűncselekmény tekintetében a tévedés ellenére is fennáll.*” Tehát a ténybeli tévedés gondatlanságból eredő mivoltáért, az elkövető büntethetősége akkor állhatott fenn, ha volt a bűncselekmény gondatlan alakzatának pönalizált változata.

³⁴ Arról, hogy a társadalmi jelenségek, változások és kihívások milyen problémákat vetnek fel és milyen hatást gyakorolnak a büntetőjogi jogalkotásra lásd: Ambrus 2021. 79–163.; Ambrus – Orosz 2020. 1-12.; Hodula 2021a. 65-80., továbbá Hodula 2021b. 1-32., míg a jogalkalmazásra lásd: Orosz 2021. 125-139.

A Btá. bűncselekményfogalma hangsúlyozta, hogy annak társadalomra veszélyesnek kell lennie (Btá. 1. §). A társadalomra veszélyességben való tévedés tehát úgy jelent meg új tévedésfajként, hogy az elkövető lényegében a bűncselekmény egyik fogalmi elemét értékeli tévesen, amelyet így fejezett ki a Btá. 14. § (1) bekezdése: „Az elkövető nem büntethető, ha a cselekményt abban a téves feltevésben hajtotta végre, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre feltevésre alapos oka volt.” E mellett, a Btá. 14. § (2) bekezdés szerint, ha „A téves feltevésre nem volt ugyan alapos ok, de azt méltányolható körülmény idézte elő (...)” akkor lehetősége nyílt a bírónak korlátlan enyhítésre. Példákkal szemléltetve Hollán Miklós idézi Kádár Miklóstól előzőre azon esetet, amikor „az elárúsító téves hatósági felvilágosítást nyert valamely árucikk árától és ennek hatása alatt lépi túl a maximális árat”, míg utóbbira azon példát, melynél „az elárúsító több egyéként megbízható szaktársánál érdeklődött az árszabályozás iránt, de kapott felvilágosítás téves volt”.³⁵ A rendelkezésekből kiviláglik, hogy a társadalomra veszélyességben való tévedés méltányos körülményből fakadása esetében ugyanúgy szándékos bűncselekményért vonták felelősségre az elkövetőt. Viszont annyi mérlegelést az ilyen esetekre a Btá. megengedett, hogy a bíró alkalmazhatta a korlátlan enyhítést, ha alapos ok nincs is, de a társadalomra veszélyesség téves feltevésére az elkövetőnek méltányolható oka volt. Viski ennek kapcsán írta, hogy szándékosság esetén megelégszik a Btá. a társadalomra veszélyesség tudatának lehetőségével, így a társadalomra veszélyességben való gondatlan tévedés („méltányolható körülmény”) esetén is a szándékos büntetetre rendelt maximális büntetés alkalmazható a Schuldtheorie szellemében, azzal, hogy korlátlan enyhítés lehetséges.³⁶ Amennyiben elfogadjuk a Btá. kapcsán azt a következtetést mindezekből, hogy a társadalomra veszélyességben való tévedés nem alapos okból, de méltányolható körülményből származása fogalmilag egybeesik a társadalomra veszélyességben való gondatlan tévedés esetkörével, akkor ennek folyománya az is, hogy a ténybeli tévedés és társadalomra veszélyességben való tévedés megítélése gondatlanság esetén másként alakul. Ahogy fentebb láttuk a ténybeli tévedés gondatlanságból származása esetén gondatlan bűncselekményért vonják felelősségre az elkövetőt, hasonlóan a Csemegi-kódex szabályozásához. Ehhez képest a társadalomra veszélyességben való gondatlan tévedés esetében a bűncselekmény szándékos marad. Mindebből az is levonható, hogy a Csemegi-kódexhez képest a jogtévedéseket a társadalomra veszélyességben lehetett értékelni, azzal, hogy itt már nem történt meg a büntetőjogi és más jogági rendelkezésekben történő tévedés kétágú különbségtétele. (Hiszen a Csemegi-kódex a büntetőjogi tévedés menthetőségét kizárta, míg a más jogági tévedést a ténybeli tévedés szabályai szerint kellett megítélni.)

³⁵ Kádár 1955. 181., idézi Hollán 2019. 53.

³⁶ Viski 1959. 266., idézi Hollán 2019. 54.

11. A tévedés a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvényben (a továbbiakban: 1961. évi Btk.)

Az 1961. évi Btk. a tévedés szabályozása kapcsán eszközölt néhány újítást, amelyeket alapvetően a további büntetőkódexeink is átvettek. A ténybeli tévedés rendelkezése szinte megegyezett a Btá. releváns rendelkezésével, az 1961. évi Btk. 24. § (1) bekezdése szerint *„Nem róható az elkövető terhére az olyan tény, amelyről az elkövetéskor nem volt tudomása.”* A korábban kifejtettek így lényegében e rendelkezésekre is igazak. A társadalomra veszélyességben való tévedés meghatározása is szinte megegyezett a Btá.-val, hiszen az 1961. évi Btk. 24. § (2) bekezdése úgy rendelkezett, hogy *„Nem büntethető, aki a cselekményt abban a téves feltevésben vitte véghez, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka volt.”* Az ekkori jogirodalomban már többen is részletezték a társadalomra veszélyességben való tévedés tartalmát, így például Békés Imre három forrást különített el a társadalomra veszélyesség tudatának közvetítésére: a jogellenesség tudata, az erkölcsellenesség tudata és a veszély felismerése.³⁷ Ebből fakadóan e három ismérvnek konjunktíve kell ahhoz hiányozni, hogy az elkövető sikerrel hivatkozhasson a tévedés e szabályára, hiszen bármelyik fennállta alkalmas arra, hogy az elkövető felismerje cselekménye társadalomra veszélyességét, ezzel pedig a bűncselekmény elkövetését. Kivülálgik továbbá az is mindebből, hogy *expressis verbis* a jogtévedés nem jelent meg a büntetőtörvényben, hanem a társadalomra veszélyességben való tévedésbe becsatornázva vált értékelhetővé.³⁸

A fontos nívum az 1961. évi Btk.-ban, hogy a gondatlan tévedés esetköreit már nem külön szabályozta a ténybeli és társadalomra veszélyességben való tévedés kapcsán, hanem az ezzel kapcsolatos rendelkezést mindkettő tévedéstípusra alkalmazhatóvá tette: *„Ha a tévedést gondatlanság okozta, az elkövető e gondatlanságért a törvényben megállapított felelősséggel tartozik.”* – állt az 1961. évi Btk. 24. § (3) bekezdésében. Ez utóbbi megoldás, amely egyenesen szakított a Btá. módszerével e téren, a törvényszerkesztési logikából is következik, hiszen a tévedés szabályai egy paragrafus alá vonták. Ebből kifolyólag a jogi sorsa is markáns eltérést mutatott a gondatlan esetkörnek a Btá.-hoz képest, hiszen ott gondatlanságból fakadó társadalomra veszélyességben való tévedés esetében szándékos bűncselekményért vonták felelősségre az elkövetőt, azonban az 1961. évi Btk. megoldása alapján a gondatlan ténybeli és gondatlan társadalomra veszélyességben való tévedés esetében ugyanazon végkimenetel adódik: ha a szóban forgó bűncselekménynek gondatlan alakzatát a törvény büntetni rendelte, akkor gondatlan deliktumért vonták felelősségre az elkövetőt. Így a másik újdonsága az 1961. évi Btk.-ban már folyamánya ezen új formulának: a nem alapos okból fakadó társadalomra veszélyességben tévedés esetén a korlátlan enyhítés lehetősége már nem került be a törvénybe.

³⁷ Békés 1973. 215-216.

³⁸ Gubis 2020. 23-27.

12. A tévedés a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvényben (továbbiakban: régi Btk.) és a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényben (a továbbiakban: Btk.)

A régi Btk. 27. §-a alig változtatott s tévedésnek az 1961. évi Btk.-beli szabályozásán. A ténybeli tévedést a régi Btk. 27. § (1) bekezdése szabályozta, amely szerint nem volt büntethető „*az elkövető olyan tény miatt, amelyről az elkövetéskor nem tudott.*” A társadalomra veszélyességben való tévedés régi Btk. 27. § (2) bekezdésében megfogalmazott szabálya szerint pedig az nem volt büntethető, „*aki a cselekményt abban a téves feltevésben követi el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka van.*” A gondatlan tévedési esetörök leszabályozása hasonlóan alakult a régi Btk. elődjéhez, hiszen „*A tévedés nem zárja ki a büntethetőséget, ha gondatlanság okozza, és a törvény a gondatlanságból eredő elkövetést is bünteti.*” [Régi Btk. 27. § (3) bekezdés].

A Btk. tévedéssel kapcsolatos szabályai is árnyalatnyi eltérést mutatnak elődjéhez képest, inkább grammatikai, formális változtatás történt csupán. A Btk. szabályozása szerint „*Nem büntethető az elkövető olyan tény miatt, amelyről az elkövetéskor nem tudott.*” továbbá „*Nem büntethető, aki a büntetendő cselekményt abban a téves feltevésben követi el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka van.*” [Btk. 20. § (1)-(2) bekezdés]. A gondatlan tévedéssel kapcsolatban pedig a Btk. 20. § (3) bekezdése úgy rendelkezik, hogy „*Nem zárja ki a büntethetőséget a tévedés, ha azt gondatlanság okozza, és e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli.*”

A ténybeli tévedés kapcsán továbbra is irányadó, hogy „*az elkövető tudatának a bűncselekmény tényállásának tárgyi oldali ismérveit kell átfognia a tévedéshez, és nyilvánvalóan ez a tévedés nemcsak általános részi, hanem különös részi rendelkezésre is vonatkozhat.*”³⁹ Mint azt a bírói gyakorlat kifejti: „*A szándékos bűnösség megállapításának feltétele, hogy az elkövető tudata átfogja a bűncselekmény tárgyának és tárgyi oldalának lényeges ismérveit. Ha ezek tekintetében az elkövető tévedésben van – függetlenül attól, hogy más ejtette-e tévedésbe, vagy pedig a körülmények gondos figyelembevételének az elmulasztása folytán nem ismeri fel a valóságnak megfelelően a tényeket – a tévedésre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni, és a szándékos bűncselekmény megállapítása szóba sem kerülhet.*”⁴⁰

A társadalomra veszélyességben való tévedés esetköre kapcsán a joggyakorlatban a kerettényállást kitöltő részletszabályozásban való tévedés és a hatósági félretájékoztatások okozta tévedés fordulhat elő, bár újabban a sikeres felhívása ennek a jogintézménynek megjelent az ügyvédi tanács okozta tévedés esetében is, amely egyre

³⁹ Gubis 2021. 24.

⁴⁰ BH 1983. 142.

kiterjesztőbb értelmezési tendenciára utal.⁴¹ A vélt büntethetőséget kizáró okok fennforgásának téves feltételezése esetén a tévedés jogintézményével oldható fel a probléma, azonban megosztott a tudomány, hogy ekkor melyik tévedéstípus áll fenn. Míg a gyakorlat és a szakirodalom szélesebb körben támogatta a társadalomra veszélyességben való tévedés megállapítását ilyen esetben, ma már egyre népesebb azon szerzők tábora, akik szerint a ténybeli tévedés szabályát kell ekkor alkalmazni. Újabban a Gellér Balázs – Ambrus István szerzőpáros képviseli ezt az álláspontot,⁴² véleményem szerint is helyesebb dogmatikai szempontból ez a megoldás, mivel a putatív büntethetőségi kizáró okok esetében elsősorban a tény helyes felismerése nem történik meg, így például a vélt jogos védelemnél a támadás tényében téved az elkövető.

13. Összegzés

A jogtörténeti korszakokat tekintve láthatjuk, hogy az ókori keleti jogrendszerekben a tévedésre utalás sporadikus módon jelent meg, ehhez képest a római jog máig ható elveket dolgozott ki, mint az „*Error iuris nocet, facti non nocet.*”, továbbá elhatárolta a jogi és ténybeli tévedéseket, utóbbinál a releváns és irreleváns tévedéseket. Az egyházjog továbbfejlesztette a római jogi tévedéstant és az új tévedésfajták mellett a bírói mérlegelés kapott hangsúlyt. A középkorban elhanyagolt jogintézménnyé vált, míg az újkorban újra megjelent már írott jogszabályokban is. A XVIII. század végén és a XIX. század elején hazánkban az ignorantia szóval jelölték tévedést, a jogtévedés senkit sem mentesített néhány kivételtől eltekintve, a ténytévedésnél annak legyőzhetősége volt szignifikáns, így az 1791. évi Javaslatban is. Az 1843-as Javaslat a ténytévedést egzaktan nem, de az aberratio ictus esetkörét tartalmazta, míg a jogtévedés mentő hatályát kizárta a büntetőjogi szabályban történő tévedés esetén. Utóbbi a Csemegi-kódexben is így élt tovább, míg a más jogági tévedést ténybeli tévedésként kellett értelmezni, amelyet szintén kodifikált a törvényt, e mellett a gondatlan ténybeli tévedés esetében gondatlan bűncselekményért felelősségre lehetett vonni az elkövetőt. A Btá. a ténybeli tévedés mellé bevezette a társadalomra veszélyességben való tévedést, amely, ha nem alapos okból eredt, akkor méltányolható körülmény esetén korlátlan enyhítéssel élhetett a bíró. Így utóbbi esetben a gondatlan tévedés esetében is szándékos bűncselekmény került megállapításra. Az 1961. évi Btk. ehhez képest a gondatlan tévedés esetköreit mindkettő tévedéstípusra alkalmazhatóvá tette, azaz dogmatikailag gondatlan társadalomra veszélyességben való tévedés esetén is gondatlan bűncselekmény került megállapításra. A régi Btk. és a Btk. a tévedés szabályozása kapcsán csak formai változtatásokat eszközölt az 1961. évi Btk.-hoz képest.

⁴¹ BH2018. 216. Vö: Gubis 2020. 21-28.

⁴² Gellér – Ambrus 2019. 316.

Felhasznált irodalom

- Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 2. kiadás. Athenaeum, Budapest, 1909.
- Angyal Pál – Isaák Gyula (szerk.): *Büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 1878: V. törvénycikk. Jegyzetekkel, utalásokkal és joggyakorlatokkal*. IV. kiadás. Grill, Budapest, 1941.
- Ambrus István: *Digitalizáció és büntetőjog*. Wolters Kluwer, Budapest, 2021.
- Ambrus István – Orosz Noémi: Száguldó elektromos rollerek és segway-ek nyomában: a 21. századi közlekedési eszközök egyes szabályozási problémái. *Magyar Jog*, 2020/1.
- Bernolák Nándor: *A tévedés tana a büntetőjogban*. Szent Erzsébet Nyomda, Kassa, 1910.
- Békés Imre: *Magyar Büntetőjog I. Általános Rész*. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1973.
- Edvi Illés Károly: *Az anyagi büntető törvények és a sajtótörvény: a büntető novellával, az összes melléktörvényekkel, rendeletekkel, utasításokkal és a felsőbbbíróóságok határozataival kiegészítve*. Grill, Budapest, 1915.
- Erdő Péter: *Egyházjog*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Szent István Társulat, Esztergom, 2003.
- Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 3. kiadás. Grill, Budapest, 1909.
- Gellér Balázs - Ambrus István: *A magyar büntetőjog általános tanai I*. 2. kiadás. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.
- Gubis Philip: A büntetőjogi tévedés nevesített eseteiről. In Nagy Marianna (szerk.): *Válogatott tanulmányok. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos diákköreinek a XXXIV. OTDK-ra nevezett dolgozataiból*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.
- Gubis Philip: Az elkövetési tárgyban való tévedés a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények körében. *Ügyészek Lapja*, 2021/6. <http://ugyeszeklapja.hu/?p=3683> (letöltve: 2022.07.05.).
- Gubis Philip: A Kúria felülvizsgálati végzése a társadalomra veszélyességben való tévedésről. *Jogesetek Magyarázata*, 2020/3–4.
- Hodula Máté: Büntető jogalkotás a COVID-19-járvány alatt, nemzetközi kitekintéssel. In: Ambrus István (szerk.) *COVID-19 és büntetőjog: Az emberi egészség, a köznyugalom és más jogtárgyak védelme járvány idején*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2021.

Hodula Máté: Az autonóm járművek hatása a közlekedési büntetőjog fejlődésére. *MTA Law Working Papers*, 2021/7.

Hollán Miklós: A kerettényállásokkal kapcsolatos tévedés. *Jog – Állam – Politika*, 2019/1.

Kádár Miklós: *Magyar Büntetőjog. Általános rész*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1955.

Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. 4., átdolgozott kiadás. Osiris, Budapest, 2007.

Mónusné Kiss Katalin: A tévedés jogtörténeti fejlődésének egyes állomásai, különös tekintettel Bernolák Nándor tévedés tanára. *Debreceni Jogi Műhely*, 2005/3.

Orosz Noémi: A COVID-19 hatása a büntető igazságszolgáltatásra. In: Ambrus István (szerk.) *COVID-19 és büntetőjog: Az emberi egészség, a köznyugalom és más jogtárgyak védelme járvány idején*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2021.

Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan*. Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1869.

Sáry Pál: A tévedés értékelése a római büntetőjogban. In: Jakab Éva (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*. Szeged, 2011.

Schnierer Aladár: *A büntetőjog általános tanai*. 2. kiadás. Franklin-Társulat, Budapest, 1888.

Viski László: *Szándékosság és társadalomra veszélyesség*. KJK, Budapest, 1959.

REVIEW OF THE LEGAL HISTORY OF MISTAKE IN THE CRIMINAL LAW

On review of the juristic history, we can see that references to mistake were sporadic in legal systems of the ancient Near East. In comparison, in Roman Law, principles were developed such as „*Error iuris nocet, facti non nocet.*”, mistake of law and mistake of fact were separated, like the relevant and irrelevant mistakes. The ecclesiastical law improved the doctrine of mistake and judicial discretion became accentuated about this. In the Middle Ages the legal institution was neglected, then, in the modern era it was rekindled. In our country mistake was known as „ingnorantia”, and ignorance of the law was no defence with few exceptions, the question about the mistake of fact was if it was invincible or not. There was no rule for the latter in the 1843 Proposal, but „*aberratio ictus*” appeared. Mistake of criminal law was no defence, which was codified in the so called Csemegi Code (Act V of 1878), but the mistake of other branches of law was interpreted as a mistake of fact, which was also codified besides the mistake of fact

caused by negligence. Act II of 1950 on the Criminal Code abolished mistake of criminal law and introduced mistake that an act is not harmful to society, and who had reasonable grounds for this presumption shall not be prosecuted. The next Criminal Codes also codified the latter besides mistake of fact and the negligent cases.